

SZEMPONTOK ANONYMUS GESTÁJÁNAK MEGÍTÉLÉSÉHEZ

Közel egy évszázaddal ezelőtt vetette papírra Pauler Gyula ezeket a sorokat: „Sokan és sokféleképp írtak már Béla király névtelen jegyzőjéről és koráról: de általában véve mindnyájan megegyeztek abban, hogy munkájának elve, felfogása, korának bélyegét viseli magán, hogy nem volt, nem lehetett, oly tudós, hogy azt, a mi évszázadok előtt történt, teljes objectivitasában képes lett volna felfogni, hanem a mit a maga korában látott, igen is hajlandó volt a rég múlt időben is mindenütt feltalálni.”¹ Anonymus Gesta Hungarorumának² helyes megítélését három alapkérdés lehető pontos tisztázása biztosíthatja: a munka keletkezési idejének, célzatosságának és hitelességének megállapítása. Az alábbiakban erre teszünk kísérletet.

Ami a gesta keletkezési idejét illeti, elsőként abban kell állást foglalnunk: vajon egyazon időpontban keletkezett-e a jelenleg ismert gesta egésze, vagy pedig esetleg utólagos betoldások gazdagíthatták szövegállományát,³ s ilyen esetben két vagy több időpont is szóba jöhetne a munka megírásának dátumaként? Magunk nem látunk okot arra, hogy interpolációval jogosan számolni lehetne. A gesta tematikai gazdagodása a korábbi fejezetekben előre bocsátott „programokhoz” képest nem feltétlenül interpoláció jele, hanem az epikus kompozíció kibontásának, az elbeszélés sodrásának következménye. Ha tehát Anonymus gestájának 11. fejezetében, a honfoglalásra indult magyarok Kárpát-medencei ellenfeleiről tartott szemle során csak a rómaiak pásztorairól, Salanusról, Menemoroutról és Gladról tesz is említést, a későbbiekben felbukkanó Gelou (továbbá Lohorcy és Zubur) nem jelenti utólagos pótlásnak, a gestán későbbi időben végrehajtott átdolgozásnak a bizonyítékát. Hasonlóképpen nem gondolhatunk arra sem, hogy a ma ismert anonymusi mű csonka. Kétségtelen ugyan, hogy elbeszélése során a névtelen jegyző több ízben is utal XI. századi eseményekre mint később elmondandókra (így a 15. fejezetben a német császár I. András-kori támadására, vagy a 24. fejezetben pedig I. István király, valamint az erdélyi Gyula és fiai ellentétére). De ez megint csupán az elbeszélés, a meseszöveg alakításának hogyanjára vet fényt, csak éppen ezúttal az epikus kompozíció gyors vagy váratlan lezárására. Az események elmondásában a X. század végéig eljutott Anonymus rádöbbenhetett, hogy eredeti cél-

¹ PAULER GYULA: Anonymus külföldi vonatkozásai. Századok 17 (1883) 97.

² Anonymus gestájának szövegét EMERICUS SZENTPÉTERY: *Scriptores rerum Hungaricarum I.* Budapestini 1937. 33—117. kritikai kiadása, illetve PAIS DEZSŐ magyar fordítása alapján idézzük. E fordítás számos kiadásban napvilágot látott, így az alább 9., 21., 25. és 26. jegyzetekben idézett művek részeként. A továbbiakban a névtelen jegyző munkájának hivatkozott helyeire a szövegben a kritikai kiadás fejezetszámának megadásával utalunk.

³ INOKAI TÓTH ZOLTÁN: Tuhutum és Gelou. Hagyomány és történeti hitelesség Anonymus művében. Századok 79—80 (1945—1946) 26—33., különösen 33.: „Nem valószínű, hogy ez a többrétű mű egy öntetben, egyszeri nekiírással készült volna el.”

kitűzését, ami az Előbeszédben is megfogalmazást nyert, teljesítette: megírta Magyarország királyainak és nemeseinek származását, „hogy a hét fejedelmi személy, aki a hétmagyar nevet viseli, miképpen jött ki szittya földről, vagy milyen az a szittya föld, miképpen született Álmos, s mi okból nyeri az Álmos nevet Magyarország első vezére, akitől a magyarok királyai erednek, vagy mennyi országot és királyt vetettek maguk alá, vagy ezt a szittya földről kijött népet mi okból hívják az idegenek beszédében hungárusoknak, a maga nyelvén meg magyarinek.” Amit Anonymus az Előbeszédben vállalt — az oly igen nemes magyar nemzet származása kezdetének és egyes hősi cselekedeteinek megírását —, teljesítette, ám amikor pontot tett gestája végére, a meseszöveg sodrában a X. század végénél későbbi esemény elmondására tett ígéreteit nem törölte, a felnyitott hajszalerecskéket nem kötötte el, s így maga keltette munkájával szemben azt a gyanút, mintha az ténylegesen befejezetlen, illetve csonka vagy megcsönkült lenne.

Úgy véljük: Anonymus jelenleg ismert gestája egy végtében készült, interpolációktól mentes, az író szándéka szerint teljes, lezárt alkotás. A gesta egy pontjára nézve megállapított keletkezési időpont tehát a gesta egészére nézve érvényes.

A gesta létrejötte kronológiájának alapkérdését, hogy ti. Anonymus mely Béla királyunknak volt a jegyzője, a kutatás régen megoldotta. Mátyás Flórián 1883-ban közzétett fejtegetései⁴ után Pauler Gyula már 1883-ban úgy nyilatkozott: „E kérdés [Névtelenünk kora] már el van döntve . . . , Anonymus III. Béla királynak volt jegyzője.”⁵ Ha időről időre hangot is kapott a kétely egy ilyen jellegű megállapítás igazában, s kísérletek történtek a névtelen jegyző I., utóbb azonban már csak II. és IV. Bélához kötésére, a magyar történeti és forráskritikai irodalom egy évszázada uralkodó nézete szerint Anonymus III. Bélához kapcsolható.⁶ Kutatók sora hozott fel perdöntő érveket II. Béla és III. Béla vonatkozásában III. Béla mellett: így — egyebek mellett — azt, hogy a honfoglaló magyaroknak kumán, bolgár és blak csapatokkal kellett harcolniuk (amely csak az 1186-ban létrejött második bolgár cárság kumán, bolgár és blak-román népeiségeivel állhat összefüggésben), hogy Veluc Árpádtól Zaránd megyét nyerte el (amely csak az első magyarországi vármegye-eladományozás megtörténte, Modrus megye 1193. évi magánkézre jutása után volt leírható), hogy Anonymus gestáját a presens pagina kifejezéssel illette (amely III. Béla kancelláriájában 1193-ban bukkant fel első ízben, s Imre király uralkodása alatt terjedt el) stb. Ha III. és IV. Béla vonatkozásában már sokkal nehezebb is perdöntő bizonyítékokat III. Béla kora javára felsorakoztatni, s ha az ilyenek tűnő derék sorában inkább a bizonyító eljárásban nem teljes értékű negatívumok dominálnak is (hogy ti. nincs kétségtelen nyoma a gestában sem a tatárjárásnak, sem IV. Béla uralkodása sajátos problematikájának),

⁴ M. FLORIANUS: *Observationes. De locis nonnullis veterum scriptorum cum Anonymo Belae regis notario communibus, et de editione huius operis anno 1849 Sangalb facta. Historiae Hungaricae fontes domestici. Scriptores II.* Lipsiae 1883. 246—253.

⁵ PAULER GYULA: az I. jegyzetben i. m. 97.

⁶ A múlt század végéig keletkezett Anonymus-irodalomról részletes áttekintést ad SEBESTYÉN GYULA: *Ki volt Anonymus? I—II.* Bp. 1898. Az újabb Anonymus-tanulmányok közül a kutatástörténetre is kiterjeszkedik SZILÁGYI LORÁND: *A 200 éves Anonymus-kérdés.* Magyar Könyvszemle 70 (1946) 5—24., illetve GYÖRFFY GYÖRGY: *Anonymus Gesta Hungarorumának kora és hitelessége.* Irodalomtörténeti Közlemények 74 (1970) 2—5. Monografikus igényű, modern összegzés CSAPODI CSABA: *Az Anonymus-kérdés története.* Gyorsuló idő. Bp. 1978.

mégis számos pozitív argumentum vall ebben az összevetésben III. Béla mellett: a — jól kidolgozott — terminológiai megfelelések mellett a III. Béla uralkodása körüli idők tükröződése Anonymus gestájában.

Annak elismerése mellett is, hogy Anonymus III. Béla jegyzője volt, meglehetősen széles — közel negyedszázadot felölelő — időhatárok között szóródnak a gesta keletkezési dátumaként megadott időpontok, s újabban egyre távolabb kerültek III. Béla uralkodásától. Ha a gestában említett Béla királyt III. Bélával azonosítjuk, a mű keletkezési idejének alsó határa 1196 áprilisa, III. Béla király halálának dátuma, mivel Anonymus gesta-ja néhainak nevezi Bélát. Amíg Szilágyi Loránd⁷ — és újabban vele egyezően Sólyom Károly⁸ — — 1196—1203 közé helyezte a gesta létrejöttét, s Györffy György is Imre-kori alkotást látott a névtelen jegyző munkájában,⁹ addig ifj. Horváth János szerint a legvalószínűbben 1215—1217 között íródott,¹⁰ Váczy Péter pedig általa kormeghatározóként értékelt adatok áttekintése után jutott arra az eredményre, hogy a gesta keletkezésére valló nyelvi formák 1220 körül csoportosulnak.¹¹

Magunk a keletkezés időpontjának rövid időhatárok között mozgó meghatározása érdekében — attól a felismeréstől vezettetve, hogy a gesta egy időben keletkezett, s így akár egyetlen passzusának pontos datálása az egész műre nézve érvényes kell hogy legyen — abból indultunk ki: mit tekintett maga Anonymus jelen időnek? Gestájában közel negyedszáz esetben utal a névtelen jegyző a — munka keletkezési dátumát jelentő — mára *usque in hodiernum diem* (1., 5., 10., 46., 50.), *usque nunc* (17., 28., 39.), *usque ad presens* (7.), *usque modo* (37.), *nunc in presenti* (17.), *nunc* (1., 20., 21. — három ízben —, 31., 45., 50.), *moderni* (1.) és *modo* (9.) kifejezések, illetve szavak segítségével. Ezek túlnyomó többsége közvetlen időmeghatározásra alkalmatlan, Olyan jellegű adatokból, hogy a dentü-mogyer vagy a hétmagyar nevet Anonymus koráig ismerik, hogy a honfoglaláskor megadományozottak utódai a névtelen jegyző idejéig birtokolják földjüket, hogy a honfoglalás eseményei kapcsán említett egyes területeket; földrajzi pontokat Anonymus korában („ma”) Miskolcnak, Vértesnek, görög révnek stb. neveznek, még évszázadnyi pontossággal is nehéz lenne megbízható kronológiai következtetésre jutni.

Úgy tűnik, mindössze három, jelenre történő utalás látszik kronológiailag hasznosíthatónak Anonymus gestájában. Az egyik hely az 50. fejezetben olvasható; itt Anonymus arról ír, hogy a honfoglaló magyarok „a murai karantánok határait ugyancsak sűrű betörésekkel rohanták meg. Közülük sok ezer embert karddal megöltek, őrhelyeiket felforgatták, tartományaikat birtokukba vették, és az Úr segedelmével azokat maradékuk is mindmáig (*usque in hodiernum diem*) hatalommal meg szépszerével a kezében tartja.” Főleg a régebbi — múlt századi — irodalom tekintette Anonymus e passzusát kormeghatározó jegynek II. Béla kora mellett, hiszen pettaui Frigyes II. Géza korában a Muraköz tószomszédságában lakatlan vidéket foglalt el. Mátyás Flórián azonban Anony-

⁷ SZILÁGYI LÓRÁND: Az Anonymus-kérdés revíziója. Századok 71 (1937) 197—199.

⁸ SÓLYOM KÁROLY: Új szempontok az Anonymus-probléma megoldásához. Irodalomtörténeti Közlemények 70 (1966) 54.

⁹ Anonymus Gesta Hungarorum. Hasonmás kiadás. GYÖRFFY GYÖRGY bevezetője. Bp. 1975. 21—23.

¹⁰ Ifj. HORVÁTH JÁNOS: P. mester és műve. Irodalomtörténeti Közlemények 70 (1966) 276.

¹¹ VÁCZY PÉTER: Anonymus és kora. Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk. HORVÁTH JÁNOS és SZÉKELY GYÖRGY. Bp. 1974. 30.

mus *murai karantánok határai* (Carinthinorum Moroanensium fines) szavai mögött a X. század eleji Regino (Anonymus egyik forrása) *karantánok, morvák . . . határai* (Carantanorum, Marahensium . . . fines) szavait találta meg,¹² bebizonyosodott tehát, hogy Anonymus a számára már ismeretlen Marahensium (plur. gen.) alakot a Mura folyóra értelmezte, s így Regino alapos elrontásával létrehozta — s az 51. fejezetben megismételte — a murai karantánok népvétet. Mátyás Flórián érvelését Pauler Gyula vezette tovább, amikor kimutatta: Anonymus nem arra a vidékre helyezte a murai karantánok határait, ahol pettaui Frigyes a XII. század közepén ténylegesen földet foglalt, hanem attól jóval északabbra.¹³ Jogosan állapította meg Pauler: „A »murai karantánok« nevéből tehát évenséggel nem következik, hogy Jegyzőnk II. Géza király kora előtt élt: abból azonban, hogy a mai Styriának részeit még Karinthiának — murainak — nevezi, igenis következik, hogy III. Béla király korán túl nem írt, mert IV. Bélának jegyzője, több mint félszázad múlva, oly míveltség mellett, minőt Anonymusban találunk, bizonyosan már Styriáról szólt volna.”¹⁴ Úgy tűnik tehát, Anonymusnak nem volt konkrét ismerete sem pettaui Frigyes támadásáról, sem az általa életre keltett „murai” karantánok pontos földrajzi elhelyezkedéséről. Ennek akkor is tanúbizonyosságát adja Anonymus, amikor arról szól, hogy a magyarok „egészen a mai napig” birtokukban tartották a murai karantánok tartományait vagy vidékeit (regiones). A magyarok ugyanis karintiai — 1180-as évek óta használt néven: stájer — területek birtokába 1254 előtt nem jutottak, s Dél-Stájerországra kiterjedő uralmuk akkor is igen rövid életű volt.¹⁵ Ha tehát nem fogadjuk — és nem fogadhatjuk — el, hogy Anonymus tollát itt a Babenberg-örökségért a XIII. század közepén folyó események vezették, valamiféle magyarázatot kell adnunk az anonymusi megfogalmazásra. Pettaui Frigyes II. Géza-kori foglalása nemcsak a már vázolt okok következtében nem jöhet komolyan szóba, hanem azért sem, mert Frigyes nem nagy területű vidéket, tartományt vett vissza a magyaroktól, hanem a magyar—karintiai határ egy lakatlan, alkalmasint gyepűnek tekintett területét szerezte meg.¹⁶ Pais Dezső az Anonymus-kiadáshoz írt jegyzeteiben arra gondolt: Anonymust idézett mondata megfogalmazásakor az a tény vezette, hogy a XII. század elején a magyarok valóban elfoglalták Karintia bizonyos részeit; ugyanis e terület II. István uralkodása idején viszálykodások tárgya

¹² ALBINUS FRANCISCUS GOMBOS: *Catalogus fontium historiae Hungaricae I—III.* Budapestini 1937—1938. III. 2039.

¹³ PAULER GYULA megállapításának igaza szövegértelmezési probléma megoldásának függvénye. A gesta 47. fejezetéből értesülünk arról, hogy a honfoglaló magyarok három sereggel indultak a Dunántúl meghódítására. Anonymus — miután két sereg vitézkedéséről hírt adott — az 50. fejezetben tér rá az Árpád vezette harmadik sereg előrenyomulására, s elmondja, hogy „a Rábaig és a Rábcáig mentek. A szlovének és pannónok nemzeteit meg országait feldúlták, s tartományaikat elfoglalták.” Ezt közvetlenül követi a — fentebb a szövegben idézett — megemlékezés a murai karantánok határai elleni sűrű betörésekről. Ehhez szorosan kapcsolódik az a hivatkozás, hogy a második sereg vezetői „épségben és sértetlenül, nagy diadallal visszatértek Árpád vezérhez.” Ha tehát a murai karantánokra vonatkozó passzust az Árpád irányította sereg haditetteihez vesszük — s számunkra is ez tűnik valószínűbbnek —, igazolódik PAULER GYULA állítása, ellenkező értelmezés esetén viszont nem.

¹⁴ PAULER GYULA: az I. jegyzetben i. m. 102.

¹⁵ HANS PIRCHEGGER: *Geschichte der Steiermark mit besonderer Rücksicht auf das Kulturleben.* Graz 1949. 26—27.

¹⁶ GEORGIVS FEJÉR: *Codex diplomaticus ac civilis regni Hungariae III.*, 1. Budae 1829. 361—362.

olt, míg végül a határt 1118-ban megállapították.¹⁷ Igaz, az egykorú Annales Mellicenses — s nyomában még több más forrás — valóban helyez 1118-ra egy magyar betörést a Litha (bizonyval a Lajta) folyó mellett, de ezt határmenti csetepaténál többre aligha szabad értékelni, amit rövidesen — talán még ugyan-csak 1118-ban — követett III. Lipót osztrák örgróf visszacsapása.¹⁸ Eszerint a magyarok II. István alatt nem jutottak tartósan „karintiai” terület birtokába.

Nem marad más hátra, mint Mátyás Flórián és Pauler Gyula nyomán, akik bizonyították, hogy a vizsgált helyen Anonymus szövegét két tévedés is terhel, egy harmadik hibát is feltételezzünk: a jelen időre történő indokolatlan és megtévesztő utalást. Vajon más esetben is hasonló torzításon érhetjük-e Anonymust? Úgy tűnik, igen. Amikor gestája 1. fejezetében azt írja, hogy a szittya földön lakó embereket „közönségesen dentü-mogyereknek nevezik a mai napig” (usque in hodiernum diem), vagy amikor a 45. caputban akként fogalmaz, hogy a Szovárdal a Balkánra távozott népet „most (nunc) Csaba-magyarjának mondják”, bizonyval ilyen megtévesztő utalást olvashatunk. Kétségtelen, Anonymus valamilyen mondai töredékből értesült a dentü-mogyerekről (Dentumoger) és a Csaba-magyarjának (Sobamogera) mondott népről, ám mindkét népre úgy hivatkozik, mintha azokat lakhelyükön (Szkítiában és Görögországban) Anonymus korában nevezték volna dentü-mogyernek és Csaba-magyarjának. Hasonlóan kell elképzelnünk Anonymus eljárását a murai karantánok esetében. Reginónál olvasott arról, hogy a honfoglaló magyarok „a karantánok, morvák és bolgárok határait rohanják meg gyakori ellenséges becsapásokkal”.¹⁹ A ‚morva’ jelentésű Marahensis szó félreértéséből a névtelen jegyző murai karantánokat hívott életre, ezeket a Mura folyó tágabb környékére lokalizálta, s nyilván abból a körülményből kiindulva minősítette a „murai” karantánok régióit még a gesta írásakor is magyarok által birtokolt területnek, mert tudomása lehetett arról, hogy a Mura alsó szakasza Magyarországhoz tartozott.

Anonymus murai karantánokról írott passzusának elemzése végül is arra az eredményre vezet, hogy — tekintettel a murai karantánokkal kapcsolatos többszöri tévedésre és félreértésre — a velük kapcsolatban a jelen időre tett utalásnak II. és III. Béla vonatkozásában nem lehet korjelző szerepet tulajdonítani.

Valamelyest több segítséget jelent a gesta keletkezési időpontjának meghatározásához az 1. fejezetben olvasható, jelenre vonatkozó utalás: Attila „királyi székhelyet állított magának a Duna mellett a hévizek fölött . . . Ezt magyar nyelven most (nunc) Budavárnak mondják, a németek pedig Ecilburgnak hívják.” Ha a *nunc* időhatározó nemcsak a magyar Budavár (Buduar), hanem a német Ecilburg (Ecilburgu) elnevezésre is érvényes, fontos kronológiai fogódzó birtokába jutottunk. Óbudának Attila várával (városával), azaz középfelnémet alakban Ecilburggal való azonossága legkorábban az 1189-ben a harmadik kereszties hadjárat alkalmából Magyarországon megfordult német és osztrák szerzők, Lübecki Arnold, illetve az ún. Anspertus írásában bukkán elő, akik közül az előbbi *urbs Adtile dicta*, az utóbbi pedig német néven *Czilburg* (azaz *Ezilburg*) alakban említette Óbudát.²⁰ Az Ecilburg névalak feltehetően nyugatról, német nyelvterületről terjedt el Magyarországon (nem függetlenül

¹⁷ EMERICUS SZENTPÉTERY: a 2. jegyzetben i. m. 100. old. 7. jegyz.

¹⁸ ALBINUS FRANCISCUS GOMBOS: a 12. jegyzetben i. m. I. 155., III. 1764.

¹⁹ Uo. III. 2039. — Magyar fordítása HORVÁTH JÁNOS tollából az alább, a 25. jegyzetben i. m. 206. oldalán.

²⁰ ALBINUS FRANCISCUS GOMBOS: a 12. jegyzetben i. m. I. 305., 296.

az éppen a XII. század végén végleges formát öltő Nibelungénektől), s talán éppen Lübecki Arnold és az ún. Anspertus voltak az elsők, akik megismertették a magyarokat ezzel az új földrajzi elnevezéssel. Az mindenesetre vagy valószínűséggel állítható, hogy — a *nunc* akár vonatkozik az anonymusi Ecilburgu alakra, akár nem — a névtelen jegyző II. Béla jegyzőjeként nem jegyezhetette volna le gestájában Óbuda német nevét.

Számunkra az egyetlen *biztos* kormeghatározó elemet Anonymus jelen időre vonatkozó utalásai közül a 9. fejezet egy passzusa hordozza: „Attila király halála után a rómaiak Pannónia földjét legelőknak hívták azért, mivel a nyájaik Pannónia földjén legeltek. És joggal mondhatták Pannónia földjéről, hogy az a rómaiak legelője, hiszen éppen most (modo) is a rómaiak legelnek Magyarország javaiból.” Anonymus e helyének megnyugtató értelmezése érdekében számos magyarázat látott eddig napvilágot. Anélkül, hogy teljességre törekednénk a szakirodalom véleményalkotásainak reprodukálásában, néhány karakterisztikus állásfoglalásra hivatkozunk. Jakubovich Emil — aki II. Bélához kötötte Anonymust — úgy ítélte meg, hogy a Magyarország javaiból legelő rómaiak az 1147. évi kereszties hadjárat németjeire, III. Konrád német-római császár harcosaira vonatkoznak, akik a magyar egyházakat megszarolták. Jakubovich azzal is megtámasztotta értelmezését, hogy utalt Anonymus egyik passzusára, amely a rómaiak és a németek szoros kapcsolatát mutatja, ugyanis a honfoglaló magyarok támadása folytán a „még megmaradt rómaiak . . . életüket mentve a németek földjére siettek” (48.).²¹ Jakubovich nézetével szemben Konrad Schünemann azt hangoztatta, hogy a *Romani* nem jelentett németeket, s színterint a Magyarország javaiból legelő rómaiakon nem lehet németeket érteni, hanem ez a megjelölés Rómára, a pápaságra vonatkozik.²² Schünemann feltevése széles körben elfogadásra talált ugyan,²³ de más megoldási kísérlet is napvilágot látott a közelmúltban. Györffy György úgy foglalt állást, hogy e rómaiak elsősorban a nyugatról a királynék kíséretében beköltözött lovagokra értelmezhetők, „akik hatalmas birtokokat szereztek és a királyi tanácsban a magyar főurakat háttérbe szorították. Ezt tekintve nem véletlen, hogy az elkergetett római katonák lakhelye [Anonymusnál] Veszprém, a királynék állandó székhelye.”²⁴ Lényegében ezt ismételte meg Györffy Anonymus magyar fordításához írott jegyzeteiben: e rómaiak olvastakor „leginkább a király környezetét alkotó nyugati lovagokra lehet gondolni, akik 1220 körül igen nagy birtokokat kaptak.”²⁵ Mivel azonban e munka első kiadásában a megfelelő

²¹ JAKUBOVICH EMIL: P. mester (Adalékok az Anonymus-kérdéshez). Klebelsberg-Emlékkönyv. Bp. 1925. 211—212.; JAKUBOVICH EMIL: Adalékok az Anonymus-kérdéshez. Akadémiai Értesítő 37 (1926) 156. — Ld. továbbá PAIS DEZSŐ: Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Bp. 1926. 9.

²² KONRAD SCHÜNEMANN: Die „Römer“ des anonymen Notars. Ungarische Jahrbücher 6 (1926) 448—449., 455—457. — Vö. már korábban SEBESTYÉN GYULA: a 6. jegyzetben i. m. II. 40—41.

²³ MOLNÁR ERIK: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig. Bp. 1949. 341.; GYÖRY JÁNOS: Gesta regum — gesta nobilium. Tanulmány Anonymus krónikájáról. Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai XXIX. Bp. 1948. 35.; ELEKES LAJOS—LEDERER EMMA—SZÉKELY GYÖRGY: Magyarország története. Az őskortól 1526-ig. Egyetemi tankönyv. Bp. 1961. 135. (a vonatkozó rész LEDERER EMMA munkája).

²⁴ GYÖRFFY GYÖRGY: Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus Gesta Hungarorumában. Ethnographia 76 (1965) 420.

²⁵ A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Sajtó alá rendezte GYÖRFFY GYÖRGY. Nemzeti Könyvtár. Történelem. Bp. 1975. 287.

helyen „1220 körül” helyett „1200 körül” szerepel,²⁶ s mivel ez egybevág Györffynek Anonymust Imre korába helyező koncepciójával,²⁷ az „1220 körül” időmeghatározást alkalmasint sajtóhibának tarthatjuk. Ha viszont a Magyarország javaiból legelő rómaiak valóban a királyné kíséretében beköltözött lovagokra értelmezhetők, akkor az Imre-kori keletkezésből következően a III. Béla antiochiai és francia, továbbá Imre aragóniai feleségével bejött neolatin nyelvű lovagokra kellene gondolnunk. Ám őket a magyarországi latin nyelv nem *Romanus*, hanem *Latinus*, *Gallicus* népnévvel illette.²⁸

Az Anonymus 9. fejezetében előforduló s Magyarország javaiból Anonymus korában legelő rómaiak értelmezésének kulcsa a *Romani* szó jelentésének meghatározása. A kérdést már Szilágyi Loránd a megoldás közelébe juttatta ama megjegyzésével, hogy a rómaiak „a Heiliges R ö m i s c h e s Reich András udvarában élő tagjai”-ra vonatkoznak, de felismerését kronológiailag nem hasznosította.²⁹ Györffy György utalt arra, hogy a XIV. századi krónikakompozíció római alatt német birodalmat ért.³⁰ Magunk külön tanulmányt szenteltünk ennek a kérdésnek, s rámutattunk, hogy más magyarországi kútfők is (a kisebbik István legenda, Kézai Simon krónikája) tanúskodnak — szemben Schünemann kategórikus ítéletével — a *Romanus* szó „német-római birodalmi alattvaló” jelentéséről.

Az Anonymus kortársainak számító Hohenstauf-császárok magukat következetesen a rómaiak császáranak (*Romanorum Imperator*) nevezték.³¹ Ha tehát Anonymus idézett passzusának magyarázatakor a *Romanus* szó eme jelentéséből indulunk ki, s a Magyarország javaiból legelő rómaiakon egy magyarországi királyné kíséretében bejött előkelőket értünk, a számba jöhető időszak (III. Béla tág értelemben vett kora) királynéi közül egyedül II. András első feleségére, Gertrúdra illik e minősítés. Gertrúd a bajor származású Andechs grófok leszármazottja volt, nagyapja, III. Bertold a német-római birodalomhoz tartozó Isztria örgrófjának, apja, IV. Bertold pedig Dalmácia, Horvátország, Meránia hercegének címét viselte.³² András és Gertrúd házasságkötése 1200 táján történhetett, 1203 végén azonban, amikor Imre király saját öccsét, Andrást fogságba vetette, annak feleségét, Gertrúdot hazaküldte a német birodalomba.³³ András azonban Imre király halála után hamarosan visszahívta feleségét. Gertrúddal nyilván már korábban is érkezett „meráni”, vagyis a német-római császárságból való (tehát *Romanusokból* álló) kíséret Magyarországra, de igazán nagyszabásúvá ez csak 1205, azaz II. András királyi koronázása után és Gertrúdnak az ország királynéjává válását követően lett. Gertrúd öccse, Bertold már 1206-ban Magyarországon tartózkodott, a kalocsai káptalan ekkor kezdeményezte, hogy az esztergomi érsekké lett volt kalocsai

²⁶ Bp. 1958. 216.

²⁷ GYÖRFFY GYÖRGY: a 9. jegyzetben i. m. 21—23.

²⁸ SURÁNYI BÁLINT—BÁRCZI GÉZA—PAIS DEZSŐ: Adalékok a „Gallicus”-ok nemzeti hovatarozásának kérdéséhez. Magyar Nyelv 53 (1957) 450—454.

²⁹ SZILÁGYI LÓRÁND: a 7. jegyzetben i. m. 199.

³⁰ GYÖRFFY GYÖRGY: a 24. fejezetben i. m. 420.

³¹ KRISTÓ GYULA: Rómaiak és vlachok Nyesztornál és Anonymusnál. Századok 112 (1978) 631—632.

³² AUGUST VON JAKSCH: Die Kärtner Geschichtsquellen IV. 2. Klagenfurt 1906. IVa. genealógiai tábla (Andechs—Meraner).

³³ Az eseménymenetre ld. PAULER GYULA: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II. Bp. 1899. 2 33., 39—54.; KRISTÓ GYULA: Magyarország története 1116—1242. (kézirat).

érek, János helyét Bertold foglalja el. Ha az első próbálkozás eredménytelen is volt, III. Ince pápa végül is 1207 decemberében megadta Bertold számára a megerősítést. Az új kalocsai érsek ezt követően az itáliai Vicenzába ment, hogy képezze magát, ám — hogy a pápa szavait idézzük — „méltatlan kőborlásával tudatlanságát, amelyet otthoni tanulással biztosan felszámolhatott volna, gyalázatos módon országnak-világnak közhírré tette.” A pápa utasítására Bertold újra megjelent Magyarországon, s itt II. András király, vagyis sógora magas tisztségekbe ültette, 1209-ben dalmát-horvát bánná, röviddel utóbb erdélyi vajdává tette. Bertold erőszakossága vizsályt termelt az esztergomi és a kalocsai érsekségek között, Bertold a maga kalocsai érseki méltóságát legalábbis egyenlőnek vélte az esztergomi főpap tisztségével. Alkalmilag az igazságszolgáltatásba is bevonta II. András Bertoldot. Az uralkodó Bertold iránt tanúsított mértéktelen kedvezésének ódiuma II. Andrásra hullott vissza, aki 1214-ben maga panaszkodta el a pápának, hogy mert Bertoldot „forrón szerette és mások fölé emelte, ezzel csaknem az egész ország különböző rangú embereinek gyűlöletét” vonta magára.

Mivel Gertrúd két további testvére, Eckbert bambergi püspök és Henrik isztriai örgróf gyanúba keveredett, hogy részük volt Fülöp német király meggyilkolásában, az új német uralkodó, IV. Ottó birodalmi átkot mondott rájuk, s menekülniük kellett a német-római császárságból. Útjuk 1208-ban Magyarországra vezetett, ahol II. András szívesen fogadta őket, a bambergi püspöknek mindjárt nagy birtokadományt tett a Szepességben. E kiterjedt földterület azonban már a következő évben Eckbert beleegyezésével, valamint a „merániak” — Gertrúd királyné, Bertold kalocsai érsek és Henrik örgróf — kérésére Adolf préposté lett a magyar király adománya folytán. Adolf maga is „meráni” volt, nőtestvérét Gertrúd királyné hívta Magyarországra. Bár Gertrúd adományairól és honfitársai iránti kedvezéseiről saját írnoka tollából származó oklevél nem maradt ránk, a kortárs Annales Marbacenses lakonikus rövidséggel ekként utalt Gertrúd megölésének okára: „a királyné a bárhonnán jövő németek iránt bőkezű és szívélyes volt, és azok nehéz helyzetén mindenben segített.”

Anonymusnak az a megjegyzése, hogy „éppen most is a rómaiak legelnek Magyarország javaiból”, a legnagyobb valószínűséggel ezekre az évekre vonatkozhat. A záródátumot (a terminus ante quem-et) a Gertrúd elleni 1213. évi őszi merénylet képezi. Ekkor a „merániak” magyarországi nagy befolyását sérelmező előkelők merényletet kíséreltek meg Gertrúd és köre ellen. Rátörték a pilisi erdők szomszédságában időző királynéra, akinek társaságában Bertold kalocsai érsek, számos német előkelő (köztük Lipót osztrák herceg), továbbá Bertold néhány papja tartózkodott. A merénylők megölték Gertrúdot, dühüknek számos német esett áldozatul, Bertold papjait és szerzeteseit tetteleg bántalmazták, de Lipót és Bertold megmenekült. A kalocsai érseket II. András röviddel ezt követően külföldre vitette, s mivel bátyjai, Eckbert és Henrik már 1211-ben eltávoztak Magyarországról, így 1213-ban valóban vége szakadt a „meráni korszaknak”, azaz annak, hogy rómaiak „legeljenek” továbbra is Magyarországi javaiból.

A gesta megrírásának kezdő dátumát (a terminus post quem-et) 1205-ben jelölhetjük meg, amikor II. András trónra került, s kezdetét vette a „merániak” uralma Magyarországon. Ám úgy tűnik, az 1205—1213 közötti nyolcéves időköz szűkíthető. Ez szorosan összefügg Anonymus gestájának célzatosságával, azzal a szándékkal, amely a névtelen jegyzőt e munka megrírására ihlette. Mérföldes előrelépést jelentett az Anonymus-kutatásban ifj. Horváth János

tanulmánya, amely párhuzamot fedezett fel II. András „új berendezkedésnek” (*nove institutiones*) nevezett gyakorlata, a királyi birtokok két kézzel történő szétszórása és Anonymus gestájának ama beállítása között, hogy Árpád minden győztes katonai akció, sikeres előrenyomulás után birtokokat adományozott híveinek.³⁴ Bizonyítottunk tehát, hogy Anonymus munkája az „új berendezkedés” korszakának terméke. Horváth helyesen hangsúlyozza ebben a vonatkozásban, hogy „a *Gesta* megírásának legkésőbbi időpontja az 1217-es év, amikor már András király is számol azzal a lehetőséggel, hogy vissza kell esetleg térnie *ad priorem statum*.” Semmi nem indokolja azonban Horváth ama eljárását, hogy a terminus post quem-et 1215-ben állapítsa meg, s ilyen módon 1215—1217 közé helyezze a mű keletkezését.³⁵

Nem tudjuk meghatározni, hogy mikor kezdődött II. András új politikája, a királyi birtokok korlátlan és tömeges elidegenítése. Lehet, hogy mindjárt 1205. évi trónra lépte után megkezdte e politikát, de közvetlen adataink csak 1207—1208-tól kezdve vannak. 1207-ben adományozta el Gora földet (volta-képpen Gora „megyét”) a topuszki cisztercieknek, 1208-tól kezdve szerepel számos oklevélben némileg eltérő formákban az a fejtegetés, hogy „a királyi felség bőkezűségét semmi sem szorítja határok közé, és az uralkodó számára az adományozás legjobb mértéke a mértéktelenség”.³⁶ De még ha 1205-től is számítjuk az „új berendezkedés” politikájának kezdetét, néhány évnek el kellett telnie ahhoz, hogy e politikai gyakorlat utat találjon Anonymus gestájába. Úgy hisszük, ez 1209 előttre nemigen tehető, s talán a terminus ante quem-et is előrehozhatjuk 1211-re, amikor Eckbert, Henrik és kíséretük távoztával megfogyatkozott a Magyarország javaiból legelő rómaiak száma. Nagy valószínűséggel állítható tehát, hogy a gesta 1210 táján készült, s az 1208/9—1213 közti fél évtized terméke.

Ami mármost Anonymus munkájának tendenciáit illeti, Horváth János úgy vélte: a gestaíró — akit Péter győri püspökkel tartott azonosnak — „nyilván az »új berendezkedés« híve volt”, sőt „szinte azzal gyanúsítható Péter győri püspök, hogy egyenesen segítségére lehetett II. Andrásnak az »új berendezkedés« ideológiájának kidolgozásában”, még ha művének nem egy tétele (így pl. a gyermekkirály megkoronázása) nem is találkozhatott a király tetszésével.³⁷ Horváth felfogását Györffy György elutasította: „Anonymus nem az »új rend« szószólója volt, hanem azé az ősi, *de genere* joga birtokló rétegé, amely az új rend haszonlesőitől, a nyugatról a királynék kíséretében bejött »zabáló« udvaroncoktól féltette befolyását és birtokait.” Amikor Anonymus — folytatja Györffy — halált szán azoknak, „akik hűtlenné válnak a »vezér« személyéhez és a vezér és rokonai között egyenetlenséget szítanak, ez állásfoglalás Imre király mellett az ellene törő Endre herceggel szemben”, s „ha valaki a századforduló évtizedeiben a gyermekkorban megkoronázott uralkodó intézményét történetileg megalapozta, az szükségszerűen Imre oldalán állt és nem lehetett Endre híve, mint Péter győri püspök.”³⁸

Mi úgy látjuk: a dolog lényegét illetően Horváth Jánosnak van igaza. Elég egyszer végigolvasni a gesta szövegét, hogy világossá váljék: a gesta egyik

³⁴ Ifj. HORVÁTH JÁNOS: a 10. jegyzetben i. m. 266—270.

³⁵ Uo. 270., 276.

³⁶ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. Szerk. SZENTPÉTERY IMRE. Bp. 1923—1930. 237. szám.

³⁷ Ifj. HORVÁTH JÁNOS: a 10. jegyzetben i. m. 281.

³⁸ GYÖRFFY GYÖRGY: a 6. jegyzetben i. m. 12—13.

vezető (ha nem éppen legfontosabb) gondolata a korlátlan birtokadományok rendszerének múltba vetítése, történeti igazolása. Szinte bárhol ütjük fel a gestát, lépten-nyomon ilyen megfogalmazásokra bukkanunk: „a Takta mellett és az erdők alján Árpád vezér különböző helyeken sok földet adott lakosaival együtt Ednek meg Edöménnek; és ezek utódai Isten kegyelméből még most is érdemesek a földek birtoklására. A fent említett Tarcal pedig Árpád vezér kegyelméből annak a hegynek a lábánál kapott nagy földet, ahol a Bodrog a Tiszába ömlik” (17.); „Et és Vajta . . . visszatértek urukhoz. Árpád vezér tisztességgel fogadta őket, és sikeres követjárásuk hallatára nagy öröm támadt a vezér udvarában. A vezér pedig elkezdett híveinek helységeket és nagy birtokokat adományozni” (30.); „Egyszersmind ott a vezér vele jött nemeseinek különböző helységeket adományozott összes lakosságukkal együtt. Azt a helyet, ahol mindezt elrendezték, a magyarok a maguk nyelvén Szerinek nevezték el azért, mert ott ejtették meg a szerét az ország egész dolgának. Majd a vezér azt a helyet Ondnak, Ete apjának adta a Tiszától a Botva-mocsárig és a Körtvélytótól Alpár homokjáig” (40.); Árpád „azután Szalók apjának, Ósbőnek hűséges szolgálatáért Veszprém várát adományozta minden tartozékával együtt, Veleknek pedig a zarándi ispánságot adta” (52.) stb. A korlátlan birtokadományozások gyakorlata tükröződik abban az anonymusi passzusban is, amely szerint Árpád vezér még a nyitrai részéről hozott hűtleneknek is különböző helyeken földeket adományozott, „nehogy még hűtlenebbekké váljanak, s így majd, ha hazatérnek, megrontsák a nyitrai határon lakó híveket is” (37.). S Horváth Jánosnak kétségtelenül igaza van abban, hogy „a nagy adományozó . . . nem III. Béla, nem is közvetlen utóda, Imre király, hanem II. András.”³⁹

Anonymus azonban nem egyszerűen csak leírta a nagy birtokadományokat, hanem elvi köntösbe öltöztetve a birtokpolitikai gyakorlatot, nyíltan helyeselte is azt. Ilyeneket olvashatunk a gestában: „Csanádnak az említett király [Szent István] a jó szolgálatért feleséget adott, és neki adományozta Ajtony várát összes tartozékaival egyetemben, amint hát szokásuk a jó uraknak híveiket megajándékozni” (11.); „Mikor Tas és Szaboles be akartak vonulni a vezér udvarába, ez [Árpád] összes vitézeit elébük küldte, s így nagy örvendezés közepette fogadta őket. Aztán — amint már szokásuk a jó uraknak, hogy híveiket szeretik — majdnem mindennap a maga asztalánál látta őket vendégül, és sok ajándékot adott nekik” (29.). Nem lehet kétségünk: Anonymus a II. András-kori korlátlan birtokadományozások, az „új berendezkedés” politikai gyakorlata időszakában írta munkáját, egyetértve ezzel a politikával.

Anonymus tehát az „új berendezkedés” politikáját tekintve II. András hívének bizonyul, szemmel láthatóan helyesli a királyi birtokok két kézzel szórását, ezt tekinti a jó urak ismertető jegyének. A II. András általános politikájának vonalvezetésével történő teljes azonosulásról azonban nem lehet szó. Ezt a honfoglalásra induló hét fejedelmi személy által kötött ún. „vérszerződés” pontjai bizonyítják. Az öt pont közül legalábbis kettő nem II. András szája íze szerint íródott. „Az eskü második szakasza így hangzott: Hogy ami jószágot csak fáradalmaik árán szerezhetnek, mindegyiküknek része legyen abban. Az eskü harmadik szakasza így hangzott: Hogy azok a fejedelmi személyek, akik a tulajdon szabad akaratukból választották Ál

³⁹ Ifj. HORVÁTH JÁNOS: a 10. jegyzetben i. m. 266.

most urukká, sem ők maguk, sem fiaik soha, semmi esetre ki ne essenek a vezér tanácsából és az ország tisztségeiből” (6). E két pont bizonytalannal nem II. András kedvelt hívei érdekében nyert megfogalmazást: ők enélkül is részesedtek a javakból, s nem estek ki a király tanácsából és az ország tisztségeiből. Anonymus meglehetősen óvatosan fogalmazta meg a maga elképzeléseit, hiszen a „vérszerződés” első pontjában azt hangoztatta, hogy „ameddig csak az ő életük, sőt az utódaiké is tart, mindig Álmos vezér ivadékából lesz a vezérük.” Ennek a pontnak a maradéktalan érvényesülését 1210 táján semmi nem zavarta (még azoknak az előkelőknek az éppen 1210-ben leleplezett akciója sem, akik II. András ellenében Géza herceg — III. Béla király öccse — Görögországban élő fiaikhoz akartak fordulni, hiszen azok is Álmos vezér ivadékához tartoztak). Sokkal több, korhoz köthető realitása lehet a „vérszerződés” 2—3. pontjának. Anonymus itt azok érdekében emelt szót, akik nem részesültek a javakból, s kiestek a vezér tanácsából és az ország tisztségeiből, jóllehet eleik Álmossal együtt esküdtek meg ennek ellenkezőjére. Anonymus tehát az Álmossal vetekedő múltú, előkelő ősökkel büszkélkedő, de II. András alatt háttérbe szorult nagyurak érdekében emelt szót. Ennyiben tehát helytálló lehet Györffy György állítása, hogy Anonymus „az ősi, *de genere* jogon birtokló réteg”⁴⁰ szószólója lehetett. Kik estek ki 1210 táján az uralkodó kegyéből? Azok, akiket a Magyarország javaiból legelő rómaiak szorítottak ki, azok, akik II. András ellenében előbb a Géza-fiakhoz, majd a gyermek Bélához igyekeztek csatlakozni, s talán már 1210 táján elindították a mozgalmat annak érdekében, hogy Bélát II. András királlyá koronáztassa, amely fáradozásukat végül is 1214-ben siker koronázta. Mintha Anonymus is egyetértett volna Béla királlyá tételére irányuló mozgalmukkal. Csak ezzel magyarázható ugyanis, hogy a gesta szerint „Álmos vezér tanácsot tartván és övéit mind megesketvén, még életében vezérré és parancsolóvá tette fiát, Árpádot” (13.), hogy „Árpád vezér Magyarország főembereit és vitézeit megesketve, fiát, Zoltát nagy tisztességgel vezérré emeltette” (52.), hogy Zolta „még életében megeskette nemeseit, és fiát, Taksonyt vezérré meg uralkodóvá tette az egész Magyarország felett” (57.). De Anonymus bizonytalannal nem értett egyet azzal, hogy Béla erőszakos úton, híveinek András elleni fellépésével jusson a királyi („vezéri”) hatalomhoz. Azt a „vérszerződés” következő pontja mutatja: „Az eskü negyedik szakasza így hangzott: Hogyha valaki utódaik közül hűtelen lenne a vezér személyéhez, vagy egyenetlenséget szítana a vezér és rokonai között, a bűnösnek vére omoljon, amint az ő vérük omlott az esküben, melyet Álmos vezérnek tettek” (6.). S a „vérszerződés” utolsó, ötödik pontja szükségszerűen tartalmaz szankciót az esküszegő vezér (király) ellen: „Hogyha valaki Álmos vezér és a többi fejedelmi személyek utódai közül az esküvel kötött megállapodásokat meg akarná szegni, örök átok sújtsa” (6.). Milyen esküpontokat is szeghetne meg az Álmos-utód II. András? Kizárná a hét vezér leszármazottait a szerzett javak méltányos birtoklásából, kivetné azokat a saját tanácsából és nem juttatna nekik országos tisztségeket. Aligha vitatható, hogy II. András mindezeket az „esküszegéseket” elkövette.

Am Anonymus mérsékletes történetíró. Nem követeli II. András örök átok alá vetését, még az erőszakos fellépést sem ismeri el jogosnak ellene, feltétlen hűséget követel iránta. Ennek feltétele, hogy II. András is gyakoroljon kegyet

⁴⁰ GYÖRFFY GYÖRGY: a 6. jegyzetben i. m. 12.

mindazokkal szemben, akik ősi joggal kiérdemelték ezt. Anonymus korában az uralkodó osztály oly módon hasadt két részre, hogy egyesek a hatalom bástyáin belül voltak („meráni” előkelők és magyar arisztokraták), mások pedig kívül rekedtek azon, ellenzékbe vonultak, egy további Álmos-utód — a Géza-fiak vagy a gyermek Béla — védőszárnyai alá igyekeztek (ezek jobbra magyar nagyurak lehettek, de bizonyosan nem „meráni” jövevények voltak). Anonymus ezzel szemben úgy akarta átrendezni az uralkodó osztály társadalmát, hogy azok rendelkezzenek a politikai hatalommal, akik a hajdanvolt időkben fegyverrel, az ország elfoglalásával, a határok kiterjesztésével szerezték meg ezt a jogukat. Más szóval: a társadalmat a történelem tanúsága alapján kívánta átalakítani. Anonymus nem általában a jövevények ellensége volt. Gestája számos pontján olvashatunk efféle passzusokat: amikor több honfoglaló magyar vezér horvátországi és szlavóniai akciójáról „nagy diadallal, épen és sértetlenül visszatért Árpád vezérhez, nagy öröm támadt a vezér egész udvarában. Csaptak nagy vendégséget, s mindennap pompásan lakmároztak a magyarok együtt a különféle nemzetekkel. Midőn a szomszéd nemzetek hallották véghezvitt jeles cselekedeteiket, Árpád vezérhez özönlöttek; igaz hűséggel hódolva szolgáltak neki, de volt is részük jó gondviselésben; így aztán igen sok vendég (plurimi hospites) háznéppé vált” (43.); Attila király városában „bőségesen és pompásan éltek valamennyi hozzájuk jött vendéggel (cum omnibus hospitibus) egyetemben. Árpád vezér a vele mulatozó vendégeknek nagy földeket és birtokokat adományozott. Ennek hullatára még több vendég tódult hozzá, és ujjongva vele mulatott” (46.); „Taksony vezér . . . kegyességének hallatára pedig sok vendég (multi hospites) özönlött hozzá különféle nemzetekből. Ugyanis Bulárföldről nagyon sok izmaelitával jöttek némely fölötte nemes urak: Billa meg Baks. A vezér Magyarország különböző vidékein földet adományozott nekik, s még azonfelül a várat is, melyet Pestnek hívnak, örökre nekik engedte . . . Ugyanekkor a besenyők földjéről jött egy vezéri nemzetségből való vitéz. Neve Tanuzaba volt: Örkénd apja, kitől a Tomaj-nemzetség származik. Neki Taksony vezér lakóföldet a kemeji részeken adott a Tiszáig, ahol Abád-rév van” (57.).

Anonymus tehát nem általában a hospesek ellensége volt, sőt a honfoglaló magyarokkal azonos elbírálásban részesítette azokat a hospeseket, akik Árpád vagy közvetlen utódai alatt jöttek Magyarországra, szolgáltak a vezéreknek, s nyilván kivették a részüket az adódó feladatokból. Gestájának 9. fejezetében olvasható utalásából következtetve a névtelen jegyző csak azon hospesek magyarországi tobzódása ellen emelt szót, akik semmi *történeti* jogot nem szerettek maguknak ehhez.

A történetiség elvének érvényesítése természetesen számos korábban megállapított tétel érvényességi körét szűkíti. Úgy tűnik, Anonymus nem általában II. András „új berendezkedésének” volt a híve, hanem annak az inkább csak kívánt, semmint megvalósult elvnek a szószólója, hogy az uralkodó minél nagyobb birtokkal jutalmazza azokat a nagymúltú családokat, akik történetiségben gyökerező jogukkal kiérdemelték ezt. Anonymus társadalomrendező elvé a történetiség jogát tette, a régiséget tekintette jogforrásnak. Gestairóhoz, a múlt mély kútját fürkésző emberhez méltó koncepció volt ez. Anonymust nemcsak történeti érdeklődése vezethette egy ilyenféle koncepció megalkotásához, hanem feltehetően családi viszonyai is. Ha nem is tudjuk meghatározni, hogy személy szerint ki volt Anonymus, s meg kell elégednünk tovább-

ra is az Anonymus névvel (s egyáltalán a gesta helyes megítélését biztosító alapkérdések sorában sem tudunk helyet szorítani a „Ki volt Anonymus?” kétségtelenül izgató, de megnyugtató módon különböző, itt nem részletezhető okok folytán szinte megoldhatatlan kérdésének), annyi valószínűnek látszik: a névtelen jegyzőt származásából adódó társadalmi állása bírta rá a történetiség elvének fokozott érvényesítésére. Feltehető, hogy Anonymus magát honfoglalónak tartó atyafiságból származott.

Az Anonymus által megformált koncepció azonban merő koholmány volt, az 1210 körüli magyar társadalom nem a névtelen jegyző által felvázolt elképzelés szerint tagozódott. Kétségtelen, hogy Anonymus saját társadalomképét saját kora — az 1210 körüli évek — társadalomtablójának mozaikjából állította össze. Ezért nem jogosulatlan az Anonymusnál megrajzolt képet saját kora társadalomrajzának tartani. De mert Anonymus tollát nyilvánvaló tendencia vezette, a mozaikok összeállításában nem feltétlenül kell a keletkezés korának mindenben megbízható társadalomképét keresni. A kutatás azt is kiderítette, hogy Anonymus nem ismerte a IX. század vége és a IX—X. század fordulója Kárpát-medencei és közép-európai hiteles szereplőinek nevét és nem ismerte a magyar honfoglalás ama katonai eseményeit sem, amelyeket egykorú források hitelesítenek. Ezért kétségtelenül igaz, hogy általában véve Anonymus nem megbízható forrása a magyar honfoglalásnak. Ugyanakkor minden forrásértéket elvitatni Anonymus IX—X. századra vonatkozó tudósításaitól aligha kisebb hiba lenné. Úgy hisszük: itt is az apró mozaikok lehetnek elsősorban hitelesek, amelyeket a népi emlékezet, a családi tradíció, azaz a „regösök csacsogó énekei meg a parasztok hamis meséi” (42.) és a nagy ősök kultusza őriztek meg időnek haladtával egyre inkább megkopó, átformálódó, az eredetihez képest megváltozó valóságtartalommal.

S Anonymus igazi varázsát, nagy rejtélyét az jelenti, hogy 1210 táján, amikor még alig-alig készültek Magyarországon (s ha készültek is, nem maradtak ránk) történeti munkák, egy gestairó saját korának társadalmi viszonyaiból kiindulva, a 300 évvel korábbi eseményekről megőrzött emlékezetforgácsokat felhasználva olyan művet szerkesztett e régmúlt időkről, amely nem minden ponton a valóság megbízható rekonstruálására törekedett, hanem ellenkezőleg: egy meghatározott koncepciónak rendelte alá az egész eseménymenetet, s ezt a koncepciót saját korának problémái diktálták.

CONTRIBUTIONS A L'ÉVALUATION LA DE VALEUR HISTORIQUE DE LA GESTA HUNGARORUM

L'auteur de cette étude se pose et examine trois questions: Comment dater la gesta d'Anonymus? Quelles étaient les intentions de l'historien? Comment juger l'ouvrage comme source historique?

La date de la rédaction de la gesta peut être fixée à l'aide des remarques qui se rapportent à l'époque de l'auteur. Il y en a à peu près 25 dont deux sont réellement utilisables pour dater l'ouvrage. La mention de *Ecilburgu*, nom allemand de *Óbuda*, est déjà significative puisqu'il aurait été difficile à signaler cette dénomination avant la fin du XIIe siècle. Mais un autre endroit de l'ouvrage, celui où Anonymus fait mention des „Romains” (*Romani*) qui, „de nos jours (*modo*) aussi, se paissent des biens de Hongrie”, permet de mieux saisir le moment de la rédaction de la gesta. En effet, dans le latin de Hongrie aux XIIe et XIIIe siècles le terme de *Romanus/Romani* désignait les sujets du Saint-Empire romain germanique. Et puisque notre auteur place ces *Romani* à Veszprém, ville résidentielle des reines hongroises, il semble logique de penser que ces „Romains” peuvent faire parti de la suite d'une des reines hongroises issues de l'Empire romain germanique. Or, à l'époque concernée, la seule reine qui fut d'origine germanique était la première épouse d'André II (1205—1235), trop généreuse envers les Allemands. Elle les favorisait en tout. Le mécontentement amena les magnats hongrois écartés du pouvoir à se révolter, et l'assassinat de Gertrud, en 1213, mit fin à l'emprise des Allemands sur les affaires de Hongrie. La rédaction de la gesta devait donc avoir lieu entre 1205 et 1213, et très vraisemblablement vers 1210.

C'est la problématique de cette époque qui se reflète dans la gesta, et surtout la nouvelle politique d'André II, introduite après 1205. Dans le cadre de cette nouvelle politique, il prodiguait ses biens en distribuant des fiefs à ses clients hongrois et étrangers. Ce n'est pas cette politique mais la manière de sa réalisation qui rend mécontent notre auteur. Il aurait préféré — comme la gesta le suggère — que les familles de grand passé fussent les premiers bénéficiaires. Selon lui, le principe organisateur de la société devait être le droit historique et la source de droit — l'ancienneté. Il n'est pas xénophobe, il peint même de façon sympathisante les étrangers vivants en Hongrie depuis longtemps (*hospites*). Il critique le pouvoir des „Romains” dans le pays non pas parce qu'ils sont étrangers, mais parce qu'ils n'ont pas acquis de droit historique pour ce pouvoir.

Anonymus subordonne le récit des événements historiques à une conception bien définie, et définie par les conditions de sa propre époque. Son oeuvre ne peut donc être considéré comme une source de connaissances globalement valable sur la conquête arpadienne. Par contre, dans les détails, il peut comporter de nombreux éléments authentiques transmis, à l'époque de l'auteur, par la mémoire collective et par les traditions familiales.

К ВОПРОСУ ОБ ОЦЕНКЕ «ДЕЯНИЙ ВЕНГРОВ» АНОНИМА

В работе рассматриваются три вопроса: в какой период венгерской истории были написаны «Деяния» Анонима, какими намерениями руководствовался Аноним при создании своего труда, и в чем состоит ценность этого источника?

Время написания «Деяний» можно определить на основе тех моментов, встречающихся в тексте, которые относятся к настоящему времени по отношению к моменту написания. В тексте около 25 таких данных, но лишь два из них можно использовать для определения даты создания труда. Немецкое название города Обуда „Ecsilburgu”, употребляемое Анонимом, не могло отмечено ранее конца XII в. Ещё более важное значение имеет другое место «Деяний», где Аноним упоминает о том, что «Как раз и теперь (modo) римляне (Romani) кормятся богатствами Венгрии». В латыне в Венгрии XII—XIII вв. слово «римляне» (Romani) означает подданных Германо-римской империи. Поскольку Аноним рассказывает о «римлянах», находящихся в Веспреме, центре именов венгерских королей, можно предположить, что «римляне кормящиеся богатствами Венгрии» означает иностранцев из свиты венгерской королевы, происходящих из Германо-римской империи. Из королей эпохи Арпадов только к Гертруде, первой жене короля Эндре II. (1205—1235), подходит эта характеристика. Именно она щедро вознаграждала немцев и постоянно покровительствовала им. Все это вызывало недовольство венгерских феодалов, отстраненных таким образом от власти, и привело к убийству ими Гертруды в 1213 г. Это положило конец прежнему большому влиянию немцев в Венгрии. «Деяния» были написаны между 1205—1213 гг., по всей вероятности, около 1210 г.

В «Деяниях» отражается проблематика вышеупомянутого времени, в первую очередь новая политика Эндре II., проводимая после 1205 г., в рамках которой венгерский король щедрой рукой раздавал королевские земли своим сторонникам, в том числе и иностранцам. Аноним в целом согласен с новой политикой и, как явствует из «Деяний», хотел, чтобы большие земельные владения получали древнейшие роды венгерских феодалов. Аноним систематизирующим принципом общества считает историческую правомерность, а источником права — древность рода. Он не был противником иностранцев в принципе, напротив, он положительно отзывался о «гостях» (hospites), живущих в Венгрии с давних пор. Неодобрительное замечание в тексте относительно власти «римлян» этого времени в Венгрии связано с тем, что «римляне» не приобрели исторической правомерности для этой власти.

Ход событий в «Деяниях» подчинен Анонимом определенной концепции, вытекающей из условий его времени. Таким образом произведение Анонима в целом не может считаться достоверным источником истории обретения венграми родины. В то же время можно предположить, что в ряде подробностей сохраняет многочисленные достоверные данные, которые дошли до эпохи Анонима благодаря устным народным и семейным преданиям.